

PALEO-AKTUEEL 18

ARCHEOLOGIE IN 2006

Met de jaarlijkse uitgave van Paleo-aktueel
geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie
inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut

Vormgeving: Roelf Barkhuis
Omslagontwerp: Nynke Tiekstra
Foto omslag: Urn Marum (foto John Stoel, Groninger Museum)

ISBN-13 9789077922354
ISSN 1572-6622

Website
www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
tel. 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Zuurstukken 37 9761 KP Eelde
tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

©2007, Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie /
University of Groningen, Groningen Institute of Archaeology

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een
duidelijke bronvermelding zijn voorzien. Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie

Paleo-aktueel 18

Archeologie in
2006

redactie

Jan Lanting

Martijn van Leusen

Daphne Maring-Van der Pers

Dick Stapert

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
& Barkhuis
Groningen 2007

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië, 3) Egypte.

In dit nummer: 1) Boksum, 2) Fochteloo, 3) Heerenveen, 4) Haren, 5) Lellens, 6) Marum, 7) Rottumeroog, 8) Wildervank, 9) Assen, 10) Balloo, 11) Emmerschans, 12) Plankensloot, 13) Zeijen, 14) Zuidlaren, 15) Dronten, 16) U34, Oost-Flevoland, 17) De Krim, 18) Leusderheide, 19) Aardjesberg.

Inhoud

Voorwoord	VII
H.T. WATERBOLK Enkele herinneringen aan Jan Dijkstra (29 april 1907 – 20 maart 2006)	1
L. JOHANSEN, M.J.L.TH. NIEKUS & D. STAPERT Een vreemde vuistbijl, in secundaire positie gevonden bij Dronten (Fl.)	4
D. STAPERT Bladspitsen en de ‘Grote Trek naar het Westen’ van de laatste Neanderthalers in Noordelijk Europa	10
D. STAPERT, J. BEUKER, L. JOHANSEN & M.J.L.TH. NIEKUS Bladspitsen en pogingen daartoe: souvenirs van de laatste Neanderthalers in Nederland	21
I. WOLTINGE, L. JOHANSEN & D. STAPERT Een Hamburgien vindplaats bij Sassenhein te Haren (Gr.), met speciale aandacht voor de functie van boren	32
B.I. SMIT Oppervlaktevindplaatsen uit de steentijd rondom Wildervank (Gr.)	43
F.G. VAN DEN BEEMT Het Messchenveld te Assen (Dr.): een oorspronkelijke archeologische schatkamer	52
H. WOLDRING, Y. BOEKEMA, P. CLEVERINGA, H. DE WOLF, J. SCHOKKER & J.N. BOTTEMA-MAC GILLAVRY Het Messchenveld (Dr.): ook paleobotanisch, archeologisch en geologisch een vijfsterren-lokatie	58
H.T. WATERBOLK De huizen van Fochteloo	69
M.C. GALESTIN Romeinse goden in Friesland	74
J.A.G. VAN ROOIJ, R.T.J. CAPPERS & M. SCHEPERS De botanische samenstelling van mestkoeken en ashopen in relatie tot de reconstructie van akkervegetaties	80

P.A.J. ATTEMA, M. BANNINK, A.J. NIJBOER & G.J.M. VAN OORTMERSSEN Het Crustumerium Project (Italië), verslag van de eerste campagne	87
T.C.A. DE HAAS Intra-regionaal vergelijkend onderzoek: surveys in de Pontijnse moerassen (Italië)	93
H. GROENENDIJK & E. KNOL Marum-Oude Diep en Lellens-Borgweg (Gr.). Aanzet tot nieuwe inzichten in grafbestel door ¹⁴ C dateringen	100
W. PRUMMEL Dierenbotten uit een voorde in de Hunze bij Plankensloot (Dr.)	107
P.B. KOOI Gejut	115
M. DE WIT Laatmiddeleeuwse sarcofagen en steenkisten in Boksum, gemeente Menaldumadeel (Fr.)	120
M. VAN KRUINING <i>Wüstungen</i> in het woudgebied: een studie naar verdwenen nederzettingen in Groningen	125
A.B.M. OVERMEER Het reilen en zeilen aan boord van een zestiende-eeuws overnaads schip	133
J. ZEILER “Buzzard-hawking” in de Middeleeuwen – buizerds als prooi bij de valkenjacht?	144

Voorwoord

“Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut” staat er te lezen in het voorwerk van *Paleo-aktueel*. Maar trouwe lezers zal het niet zijn ontgaan dat *Paleo-aktueel* ook openstaat voor oud-medewerkers, studenten en alumni, en dat wij bij uitzondering ook artikelen plaatsen over de Noord-Nederlandse archeologie van het voorbije jaar waarvan de auteurs zelfs geen indirecte band met het instituut hebben. *Paleo-aktueel* speelt in ieder geval een belangrijke rol als ‘kweekvijver’ waarin jonge archeologen, vaak als co-auteur, hun eerste artikel kunnen publiceren. En voor het eerst passen wij daarbij, zij het op bescheiden schaal, kleurendruk toe.

Ook in 2006 was het GIA weer actief in vele perioden en gebieden, hetgeen weerspiegeld wordt in bijdragen van ver (Egypte) en dichtbij (Groningen/Haren), van lang (Midden-Paleolithicum) en minder lang (15^e–16^e eeuw) geleden. Naar aanleiding van het overlijden van oud-BAI-medewerker Jan Dijkstra, aan wie Waterbolk in dit nummer herinneringen ophaalt, wijzen wij op het onverminderde doorleven van het aloude ‘biologische’ profiel in het nieuwe instituut: u vindt hier artikelen waarin pollen, dierenbotten, botanische resten, hout, leer en verbrand bot een prominente rol spelen. Langs de autoweg A28 ten noorden van Assen, bijvoorbeeld, werd in 2006 begonnen met de aanleg van bedrijventerrein Messchenveld, en het GIA deed daar vooral pollenonderzoek. En in Egypte deden Cappers en medewerkers methodologisch onderzoek naar de vraag, op welke wijze(n) botanische resten uiteindelijk in afval terechtkomen, en wat we daaruit kunnen afleiden over de in het verleden gebruikte economische gewassen.

In dit nummer treft u verder weer een aantal artikelen over vuursteenonderzoek aan, niet alleen over bladspitsen en hun makers (Neanderthalers) door Stapert en collega’s, maar ook over het nieuw gestarte promotieonderzoek van Smit naar de wetenschappelijke waarde van steentijd-oppevlaktevindplaatsen in Noord-Nederland. Uit de Mediterrane sectie komen een verslag van de meest recente veldverkenningen in de Pontijnse vlakte bezuiden Rome, waar nu twee promovendi onderzoek doen naar de Romeinse Republiek en Keizertijd, en – vele jaren na het afsluiten van de Groningse opgravingen te Satricum – een opwindend rapport van de eerste opgravingscampagne op een ijzertijd-grafveld behorend bij de stad Crustumarium (in de Koningstijd een directe concurrent van Rome).

Terug in Nederland treft u tenslotte een groot aantal bijdragen over middeleeuwse archeologie, waaronder apart vermeld dient te worden de bijdrage van Overmeer over scheepsarcheologie, omdat die de start van de nieuwe specialisatie Maritieme Archeologie in Groningen markeert. Bij het ter perse gaan van dit nummer adverteerde de RUG nog voor een bijzonder hoogleraar op dit terrein.

De redactie

Enkele herinneringen aan Jan Dijkstra (29 april 1907 – 20 maart 2006)

Harm Tjalling Waterbolk¹

Tijdens de periode waarin het Groninger Museum met een grote tentoonstelling aandacht schonk aan Van Giffen en diens terpenonderzoek, is op de leeftijd van bijna 99 jaar Jan Dijkstra overleden. De tentoonstelling heeft hij nog gezien. Hij was het laatste levende lid van het driemanschap, dat door een grote persoonlijke inzet mede aan de basis stond van het succes dat Van Giffen in de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw had bij zijn onderzoek van hunebedden, grafheuvels, urnenvelden en terpen. Dijkstra was in 1922, toen het Biologisch-Archaeologisch Instituut een eigen gebouw kreeg aan de Poststraat, op 15-jarige leeftijd in dienst getreden van de Universiteit. Toen hij in 1972 met pensioen ging had hij dus 50 dienstjaren volgemaakt.

Maar terwijl de inbreng van voorgraver Jan Lanting ('grote Jan') en tekenaar Lambertus Postema voor ieder zichtbaar was tijdens de opgravingen, en in de publicaties daarover ook steeds werd vermeld, speelden de bezigheden van 'kleine Jan' Dijkstra zich af op de achtergrond, in het gebouw aan de Poststraat. Daar kreeg hij geleidelijk de zorg voor de financiën, de administratie en het beheer van het gebouw. Bovendien zorgde hij voor de fotografie, door zelf opnamen te maken van de gevonden archeologica en de negatieven te ontwikkelen van de buitenopnamen, die meestal door Lanting werden gemaakt. Hij ordende de negatieven en maakte de collectie foto's toegankelijk door ze op te nemen in de indrukwekkende serie gebonden albums, die nog altijd veel worden gebruikt. Ook had hij de zorg voor de diapositieven, eerst in het grote formaat, later in kleinbeeld.

In de beginjaren verzorgde Dijkstra ook

alle correspondentie. Van Giffen maakte de concepten en Dijkstra typte ze uit. Ook de manuscripten van de publicaties uit die tijd zal hij hebben getypt. De eerste secretaresse, G.J.A. ten Holte, trad pas in dienst in 1938. In het *Jaarverslag van de Vereeniging voor Terpenonderzoek* over de jaren 1924–1926 lezen we “terwijl thans ook J. Dijkstra eenige hulpwerkzaamheden verrichtte”. Kennelijk is hij in die jaren een enkele maal mee het veld in geweest, maar dat heeft geen vervolg gehad. Zijn plaats was en bleef binnen, op het Instituut, en hij zal dat zelf niet anders hebben gewild.

Het beheer hield van alles in, van het regelen van de werkzaamheden van een schoonmaakster en een eventuele leerjongen, en het bestellen van alles wat voor het binnen- en buitenwerk noodzakelijk was, tot de contacten met het Bureau van de Universiteit over het onderhoud van het gebouw, waarin ook een expositie was ingericht. Als 's zomers ie-

dereen buiten werkte zal Dijkstra dagen lang helemaal alleen het instituut hebben bemand. Net als alle andere medewerkers van Van Giffen zal ook hij geconfronteerd zijn met diens veeleisendheid, maar hij kon de gevraagde werkzaamheden zelfstandig en in zijn eigen tempo verrichten, zonder dat iemand hem op de vingers keek.

De zorg voor de financiën moet niet eenvoudig geweest zijn. Het geld voor de opgravingen kwam deels van de Universiteit, deels uit subsidies van de musea in Assen en Groningen, de Terpenvereniging en de Drents Praehistorische Vereniging, deels uit particuliere bronnen. Dat Van Giffen, voor wie persoon en werk steeds meer één geheel gingen vormen, op financieel gebied wel eens rare dingen uithaalde, kunnen we lezen in de artikelen van Egge Knol en Leo Verhart in het boek dat ter gelegenheid van de tentoonstelling is uitgegeven (Knol, Bardet & Prummel, 2005). Toen ik Van Giffen in 1954 opvolgde, kreeg ik van de Secretaris van het College van Curatoren, mr. J.L.H. Cluysenaer, te horen, dat Van Giffen in vele opzichten een groot man was, maar dat ik op financieel gebied hem niet als voorbeeld moest nemen. Details doen nu niet terzake, maar het is duidelijk dat de positie van Dijkstra niet altijd gemakkelijk zal zijn geweest. Hij moet geweten hebben van de onregelmatigheden, maar hij zal daarover zijn mond hebben gehouden. Hij heeft daarover ook later tegenover mij nooit iets gezegd. Wel kreeg ik van hem enkele archiefstukken over gevoelige personeelszaken, die Van Giffen buiten het normale correspondentiearchief had gehouden. Het is duidelijk dat Dijkstra in elk opzicht Van Giffens vertrouwensman is geweest.

Toen per 1 januari 1947 de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek werd opgericht, met Van Giffen als Hoofd, werd Dijkstra de 'comptabele' van die Dienst. Hij kreeg toen de financiële zorg voor een apparaat dat enkele malen groter was dan het BAI. Geen van beiden werd daarvoor overi-

gens apart gehonoreerd. Deze situatie duurde maar drie jaar, want op 1 januari 1950 werd het Instituut, dat aanvankelijk in de nieuwe Dienst zou opgaan, daaruit weer losgemaakt na veel geruzie tussen Van Giffen en zijn onderdirecteur Glazema. Ik heb daarover geschreven in *Paleo-Aktueel* 10, toen ik herinneringen ophaalde aan Albert Meier, de opvolger van Jan Lanting. De moeilijke keuze tussen Amersfoort en Groningen, waarvoor velen toen gesteld werden, zal voor Dijkstra geen probleem zijn geweest: hij volgde vanzelfsprekend Van Giffen, die in Groningen nog bijna vier jaar te gaan had.

Postema was al in 1939 overleden en opgevolgd door Harm Praamstra, maar voor de beide oudgedienden Lanting en Dijkstra zal het een hele overgang geweest zijn, toen Van Giffen in 1954 werd opgevolgd door iemand die 40 jaar jonger was. Van Giffen kreeg echter na zijn pensionering van regeringswege de zorg voor de hunebedden en de gerestaureerde archeologische monumenten, en bovendien deed de Terpenvereniging nog een beroep op hem voor verkennende activiteiten in Westergo. Dijkstra verzorgde al jarenlang de administratie van die Vereniging. Zo konden beide heren, met medewerking van mijn kant, hun oude chef toch nog behulpzaam zijn. Lanting was daartoe ook nog bereid na zijn eigen pensionering in 1961. Zo sterk was de in de pioniertijd gegroeide onderlinge band!

Ten opzichte van zijn collega's op het Instituut bewaarde Dijkstra altijd een zekere afstand. Het omgekeerde was daardoor ook het geval. Van enig contact buiten de werksfeer heb ik nooit iets gemerkt. Van haastopdrachten hield hij niet. Alles gebeurde wel, maar op een moment en in het tempo dat hem paste – een werkwijze die hij zich eigen gemaakt zal hebben in zijn jonge jaren, toen hij alleen op het Instituut zijn werkzaamheden moest verrichten.

Er was één dag in het jaar waarop hij niet voor zijn werk beschikbaar was, en dat was de

Dag van de Arbeid, 1 mei. Dan placht hij mee te lopen in de jaarlijkse optocht van de SDAP, later de Partij van de Arbeid, en toonde hij iets van een interessesfeer buiten het werk. Terwijl als gezegd voor zijn chef Van Giffen werk en persoon één geheel vormden, zorgde Dijkstra ervoor dat zijn werk en zijn persoonlijke leven strikt gescheiden bleven. Daarom weten we van hem toch maar weinig. Maar het is wel duidelijk, dat zijn bijdrage aan de opbouw en het functioneren van het Instituut veel groter is geweest dan men wellicht zou denken. Zonder een solide en effectieve basis op het Instituut zouden Van Giffen en zijn veldmedewerkers hun vleugels nooit zover hebben kunnen uitslaan.

**Summary: Memories of Jan Dijkstra
(April 29, 1907 – March 20, 2006)**

On March 20, 2006 the former administrator of the Biologisch-Archaeologisch Instituut, Jan Dijkstra, died at the age of nearly 99 years. In 1922, aged 15, he had entered service with the university service. Together with draughtsman Lambertus Postema and field technician Jan Lanting he formed the team that assisted Van Giffen at his successful excavations of megalithic tombs, barrows, urn fields and dwelling mounds (and with the resulting publications) in the pioneer period of the Institute before the Second World War.

Noot

1. Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen.

Literatuur

- Knol, E., A.C. Bardet & W. Prummel (red.), 2005. *Professor van Giffen en het geheim van de wierden*. Veendam/Groningen.